

ДІЯЛЬНІСНИЙ ТА СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ПЕДАГОГІЧНИЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Микола САДОВИЙ (Кіровоград)

У статті виділені окремі принципи класичної теорії навчання та виховання, які є загальновизнаними, а також методологічні основи такої теорії навчання і виховання вчених-класиків. При цьому запропоновано методологію здійснення наукових досліджень на їх основі.

Ключові слова: діяльнісний підхід, системний підхід, навчання, виховання, творча особистість, вчитель.

В статье выделены отдельные принципы классической теории обучения и воспитания, которые являются общепризнанными, а также методологические основы такой теории обучения и воспитания ученых-классиков. При этом предложено методологию осуществления научных исследований на их основе.

Ключевые слова: деятельностный подход, системный подход, обучение, воспитание, творческая личность, учитель.

Постановка проблеми. У педагогічних дослідженнях досить поширеними є посилання на поняття «діяльнісний» та «системний підхід», хоч розробка теорії і методики запровадження їх в освіті поки ще далека від завершення, і в першу чергу це стосується її концептуальної основи. Основні положення сформульовані, але частина принципових положень, які пропонуються авторами сучасних розробок, суперечливі, а деякі – другорядні. На нашу думку, це пояснюється тим, що у педагогічній науці ще не сталося виокремлення основ методології педагогічних досліджень, насамперед, через відсутність всебічного аналізу спадщини класичної української педагогіки XIX-XX століть К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такий висновок ми зробили на основі аналізу близько 50 кандидатських та докторських дисертацій з педагогіки, історії педагогіки та теорії і методики професійної освіти, див. табл. 1. У таблиці ми привели дані з аналізу дисертацій, які не присвячені педагогічним дослідженням В.О. Сухомлинського (С), К.Д. Ушинського (У) та А.С. Макаренка (М).

Таблиця 1

Результати аналізу дисертацій

Напрямок дослідження	Репродуктивне посилання на автора			Загальні цитати з творів			Аналіз ідей, положень автора					
							поверховий			глибинний		
	У	М	С	У	М	С	У	М	С	У	М	С
Педагогіка, педагогіка історія	16	12	38	11	8	19	14	6	23	2	-	3
Теорія і методика професійної освіти	27	24	46	9	3	21	12	8	21	-	4	6

Як правило, пишеться, що тією чи іншою проблемою займалися дослідники і вказується 6-10 чи й більше прізвищ в одному ряду з К.Д. Ушинським, А.С. Макаренком і В.О. Сухомлинським. Тоді нівелюється установлене класичне у педагогіці і те, що досліджується, тобто теорема і розв'язання задачі. На нашу думку, необхідно виокремити принципи класичної теорії навчання та

виховання, які є загальновизнаними, методологічну основу такої теорії навчання і виховання вчених-класиків і через їх призму здійснювати наукові дослідження. Тоді це буде науковий підхід. Ми не закликаємо до якихось догм, ми пропонуємо досліджувати проблеми на певній основі, фундаменті.

Отже, метою статті є окреслення окремих принципів класичної теорії навчання та виховання, які є загальновизнаними, а також методологічної основи такої теорії навчання і виховання вчених-класиків при цьому запропонувавши методологію здійснення наукових досліджень на їх основі.

З аналізу дисертацій простежується закономірність, що найбільше дослідники звертаються до педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського. Цьому, безумовно, сприяє діяльність Всеукраїнської асоціації В.О. Сухомлинського під керівництвом О.Я. Савченко та доньки вченого академіка О.В. Сухомлинської.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заслугує на увагу розвиток та запровадження ідей В.О. Сухомлинського у Китайській Народній Республіці (КНР), де здійснюється послідовне економічне зростання і паралельно активно вивчаються, узагальнюються і впроваджуються соціальні і культурологічні ідеї та концепції. Якість навчання та виховання останні 30 років є головною проблемою системи освіти. Особливої уваги набуло у КНР поширення й розвитку гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинського. Китайські дослідники у творчості вченого розглядали ключові моменти загального педагогічного процесу XX ст., виокремили тенденції й альтернативи сучасної освіти і, насамперед, актуальну педагогічних проблему, всебічного виховання й раннього розвитку особистості.

Академік О.Я. Савченко окреслила формування в історії педагогіки педагогічного

напрямку, який дістав назву «сухомлиністика». Його завданням є дослідження й поширення спадщини вченого, реалізація його ідей в Україні та за її межами. «Сухомлиністика» поширена у Росії, Китаї, Німеччині, Вірменії, Греції тощо. І не випадково, у цих країнах друкується значна кількість публікацій, щодо різних аспектів педагогічної системи В.О. Сухомлинського.

Велику роботу з поширення ідей вченого проводять кафедри Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, які здійснюють організацію відзначення 95-річчя від Дня народження В.О. Сухомлинського. Верховна Рада України прийняла спеціальну постанову з нагоди відповідної дати.

Таким чином, створено систему поширення фундаментальних психолого-педагогічних ідей не лише в Україні, а й за її межами.

Щодо інших класиків, то активність такої роботи потребує, на нашу думку, покращення. Аналіз дисертаційних досліджень показав, що у більшості випадків правознавці роблять відповідні посилання на А.С. Макаренка, проте є закономірним у інших дисертаціях його замовчування. Педагогічний класик в останній період чомусь став непопулярним.

Не зовсім зрозумілим є явно недостатня увага до творів К.Д. Ушинського. Як правило, є посилання, нерідко невпадат.

Загальна кількість посилання та цитати на твори класиків української педагогіки зустрічаються у дисертаціях. Але ґрунтовний аналіз наукової спадщини вказаних учених здійснюють одиниці.

Подібне зустрічається й у частинні ґрунтовних монографій, посібниках навіть визнаних учених. Зокрема, у монографії С.І. Подмазіна «Особистісно-орієнтована освіта: Соціально-філософське дослідження» на В.О. Сухомлинського є одне посилання, а про К.Д. Ушинського і А.С. Макаренка немає жодної згадки.

Тому назріла проблема перейти від поверхового розгляду фундаментальних теорій навчання та виховання класиків української педагогіки до ґрунтовного їх вивчення. Тоді за сучасними модними означеннями, назвами, наприклад, щодо психолого-педагогічних підходів можна буде побачити на чому вони ґрунтуються, яке несуть змістове навантаження, який їх внесок у педагогічну науку тощо. Виходячи з цього, ми розглядаємо педагогіку В.О. Сухомлинського як методологічну модель національної освіти України. Тоді концептуалізацію науково-педагогічної спадщини вченого можна прийняти за фундамент культурної перспективи України як цілісного культурно-освітнього феномена.

Системні дослідження в державі були започатковані у 60-х роках минулого століття. Було створено відповідні інституції. В.О. Сухомлинський уже тоді розглядає особистість, колектив, школу, державу як єдиний організм. З позицій системного підходу вказані компоненти складаються з елементів, між якими існують зв'язки. Такі системи й досліджував педагог-новатор, закладаючи основи цього підходу.

Відношення людини до Природи розглядав ще К.Д. Ушинський. Сформовано педагогічний принцип природовідповідності є одним з найбільш доцільних у педагогіці. Він орієнтує розвиток людини на природну досконалість. І не випадково цей принцип є одним з головних у педагогічній системі В.О. Сухомлинського. На уроках серед природи він розглядав природу людини як холистичну і, безумовно, на основі системного підходу.

До системи виховання вчений включав взаємозв'язані її елементи: моральне, розумове, естетичне, фізичне, трудове виховання, форми та методи виховання. Визначені складові культури розглядались у єдності й взаємозалежності. Зокрема, без фізичної культури не може бути повноти духовного життя, інтелектуального багатства, гармонії сфери людського буття. Як висновок на основі дослідницької й практичної діяльності В.О. Сухомлинський сформував компоненту постійного обліку «... взаємозумовленості, взаємозалежності, взаємозв'язку всіх складових частин, елементів, сторін, аспектів процесу навчання й виховання» [2, с. 59]. «... досліджуючи проблему

естетичного розвитку ми не могли відійти ні на крок від такого важливого завдання, як формування діючих відносин з навколишнім природним і суспільним середовищем. А ці відносини є сферою морального виховання. Проблема естетичних інтересів, запитів, потреб розкрилася перед дослідником в її тісному взаємозв'язку з моральною серцевиною особистості. Відкрилася нова грань проблеми естетичного й разом з тим проблеми морального виховання – морально-етична культура бажань, прагнень, а звідси й потреб» [2, с. 61].

Вчений підкреслював, що загальна методологія системного підходу пояснює закономірності зв'язків у педагогічних процесах. Це проявляється у конкретизації того, чому відповідне явище протікає саме так, а не інакше. Василь Олександрович указує на комплексний підхід до досліджуваних педагогічних об'єктів, виходячи з того, що і як треба робити досліднику й практику, щоб досягти відповідного результату. Такий підхід реалізовано у проведенні психолого-педагогічного семінару в Павлишській середній школі. Семінар

формувався як єдине ціле з іншими планами і завданнями. Протягом попереднього року, на основі аналізу діяльності школи формувались теми для психолого-педагогічних досліджень, визначались учителі-виконавці досліджень. Василь Олександрович особисто розробляв проект плану дослідження, обговорював з учителем, формував з нього дослідника. Готуючись до доповіді виконувались анкети, тести, бесіди за певною програмою. У такий спосіб формувалася психолого-педагогічний матеріал, який аналізувався, узагальнювався, робились висновки. Дев'ять таких семінарів за початковий рік складали дослідницьку проблему як систему. Розглядаючи особистість як складну природну систему вчений говорить про системні виховні впливи на неї, щоб сформувати її цілісною, свідомою, гармонійною. Тоді ціннісно-змістова та аксіологічна орієнтації будуть складати механізм становлення свідомості особистості. Дослідження передбачали напрямки вивчення інших проблем виховання гармонійно розвинутої особистості.

Нині у педагогічних дослідженнях набув поширення діяльнісний підхід, який у значній мірі ґрунтується на особистісно-орієнтованому навчанні. Зустрічається і поняття «особистісно-орієнтований підхід». Їх зміст та структура набули різнопланового тлумачення і розуміння. Єдиного підходу до розуміння цих понять немає і в перспективі не намічається. На нашу думку, все зводиться до того, що у значній кількості дослідників немає розуміння, що у педагогічних дослідженнях також повинна бути наступність. Всі роздуми повинні виходити з кореня, методологічної основи.

У чому проявляється діяльність в процесі навчання учня? Нині у значній мірі активно пропагується ідея практицизму навчання у школі, під гаслом формування підготовки учнів до життя у конкурентноздатному суспільстві. На перший погляд – хороша справа. Система освіти в Україні дозволяє утворення різних шкіл. Крім звичайних загальноосвітніх шкіл відкрито немало приватних чи спеціальних елітних шкіл. Багато, щоб у таких школах добросердість і співчутливість були у пошані, де б у навчально-виховному процесі не домінувала «психологія переможця» та не формувались би якості «господарів життя». У засобах масової інформації якраз таке й пропагується.

Звіряю такий підхід з педагогікою В.О. Сухомлинського. У нього домінує виховання не «лідера», а майбутнього громадянина зі здоровою моральною серцевиною. Василь Олександрович говорив, що справжнє виховання – це виховання в душі безстрашності. Справжня доброта, готовність захищати слабшого і беззахисного – це, насамперед, мужність, безстрашність душі.

Прикладом такого втілення на сучасному етапі цієї ідеї вченого є гімназія-інтернат-школа мистецтв гуманітарно-естетичного профілю у м. Кіровограді, де учні залучаються якраз до високих моральних якостей, взаємопідтримки, взаєморозуміння, де немає культу зверхності.

Сказане вистраждане вченим новатором. Зрозуміти це може той, хто виникне у сутність вченого, в його образ, зрозуміє ті внутрішні сили, які реалізовувались у наукових і практичних справах. Образ Василя Олександровича у суспільній свідомості, як правило, є спрощеним. Директор звичайної сільської школи, в якій навчались звичайні діти. Але у чому особливість його діяльності. Директор сільської школи водить дітей «на природу», разом з ними милується нею, а потім, сівши під деревом, розповідає їм казки. Причому така діяльність є систематичною і день від дня в учнів складається переконання у сутності «природи», особливості рідного краю, людини, як частинки природи, роздумів про неї тощо. У цій діяльності якраз і закладено та неповторність особистості учителя-вченого, якої ззовні не завжди помітиш.

Коли мене призначили класним керівником 5-а класу на початку вересня до мене підійшли учні і внесли цілу низку пропозицій, як би вони хотіли провести вихідні дні. Запропонували поїхати в Байраки, що за с. Павлишем. Чим їхати? Велосипедами. Так у мене немає такого транспорту. Недільним ранком о 6-й годині під хатою, де я був на квартирі, стояв велосипед. А далі цілий день на природі. Мені було задано скільки запитань, що наступного разу довелось озброїтись словниками, підручниками та посібниками. З цим класом Василь Олександрович був пов'язаний з шести років. І діти були звичайні і в той же час особливі, від них віяло людяністю, духовністю, любов'ю до природи, товаришів, історії тощо. В цьому і полягає один з елементів наукової новизни поняття особистісно-орієнтованої діяльності. Нинішній погляд на сутність цього підходу ґрунтуються на такому розумінні відносин між вихователем і вихованцем, коли вчитель і учень є рівноправними учасниками навчально-виховного процесу, а не начальником і безсловесним підлеглим [1].

Проте в основі розуміння діяльного підходу В.О. Сухомлинського є інше – поважне ставлення до людської гідності, людської особистості учня. Таке він вважав найважливішим педагогічним інструментом, оскільки дає змогу зберегти всі гарні людські якості, що були закладені у дитини від народження – доброту, людяність, невгамовність, і не дає змоги розвинути погані властивості – безвольність і мовчазність, покірність, безсердечність, жорстокість.

Результатом такого підходу є «творити дуже ніжну, тонку річ: бажання бути хорошим, стати сьогодні кращим, ніж був учора. Це бажання не виникає само собою, його можна тільки виховати» [3, с. 309]

В аналізованих дисертаційних дослідженнях майже не зустрічається поняття виховання в учнів бажання бути хорошим, яке В.О. Сухомлинський визначив за основне завданням всього виховного процесу. Вчений не лише проголошує лозунг, а розкриває зміст, як виховувати це бажання та що означає поняття «бути хорошим». Все це викладено у роздумах педагога з приводу багатьох питань, зокрема у «Методиці виховання колективу», де він пише: «У практичній роботі ми добиваємось того, щоб завдяки багатству життя колективу кожний його член переживав найвищу людську радість – радість творення для людей, постійного нагромадження внутрішніх духовних багатств, радість усвідомлення, що тебе шанують і поважають люди» [2, с. 410]. А це означає, що «бути хорошим», це бути таким, кого шанують і поважають люди.

Щодо бажання «бути хорошим», то виховується воно багатьма способами: красою; людяністю, добротою, чуйністю; на прикладі педагогів і батьків; правдою; працею на благо суспільства; повчанням; спонуканням; через заохочення і стимулювання; через подолання труднощів. Але, насамперед, радістю. «Життєвий шлях від дитинства до отроцтва має бути шляхом радості, бадьорості. Радість як джерело оптимістичної впевненості дитини у своїх силах є умовою того багатства дійсного ставлення до навколишнього світу, без якого неможливий духовний розвиток, особливо неможливе розкриття природних нахилів, здібностей, обдаровань» [2, с. 235].

Задоволення і радість приносять успіх у навчанні, що є необхідною умовою виховання бажання бути хорошим і, як наслідок, виховання особистості: «Дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, пробудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь виховання. В наших школах не повинно бути нещасних дітей – дітей, душу яких пригнічує думка, що вони ні на що не здатні. Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів, бажання вчитися» [3, с. 164]. Позитивні інтелектуальні почуття поступово утверджуються в усвідомленості власної інтелектуальної гідності. Безумовно, негативні інтелектуальні почуття пригнічують учня і приводять до втрати інтересу до розумової діяльності.

Поняття «навчання» Василь Олександрович розглядає як працю. Вона буде успішною, коли

буде мотивованою і цікавою не лише у навчальному предметі, а й у способі пізнання. Звідси вчений розглядає дослідницький підхід, як найбільш ефективний із способів пізнання, коли учням не дають готових висновків, а дають можливість самостійно довести правильність тієї чи іншої істини. Вчитель повинен побудувати навчальний процес так, щоб учні могли висунути декілька гіпотез, знайти можливі шляхи їх розв'язання, знайти й обґрунтувати відповідь. Тоді знання, одержані у такій формі праці, переходять у довготривалу пам'ять, є міцними, оскільки засвоюються не пасивно, а активними зусиллями, долаючи труднощі.

Особливої уваги В.О. Сухомлинський приділяв заняттям в гуртках. Причому передбачається не лише використання вільного часу. На таких заняттях виховуються всебічно розвинені люди. А досягти цього можна тоді, коли діти використовують щодня не менше п'яти-семи годин вільного часу за своїм бажанням. «Ми не припускаємо, щоб наш учень сидів за підручником після кількох годин інтенсивної розумової праці в класі – це сушить мозок, притупляє розумові здібності, відбиває бажання вчитися. Після уроків наші учні зайняті творчою працею в гуртках (за їх бажанням і вибором), іграми, екскурсіями, прогулянками, походами...» [4, с. 136]. Організація вільного часу учня – це не менш важлива робота, ніж організація навчання у школі. У школі було традицією, коли кожного дня два класи (один старшого, а інший середнього віку) працюють впорядковуючи подвір'я, обслуговуючи шкільний сад, теплицю, кролеферму, вулики тощо. І це система.

Пам'ятаю першу зустріч з директором школи. П'ятнадцятого серпня, а огорожа навколо школи ніби-то щойно пофарбована, на подвір'ї ні соринки, класні кімнати мають приємний приваюючий вигляд і у кожній велика картина присвячена батькам та дідусям, матерям та бабусям односельців. Соромно у такому класі одержати зауваження чи байдикувати, бо односельці оцінюють твою працю. Такий культ праці є основою діяльності школярів.

Шкільна гурткова робота як пошуково-дослідницька діяльність запорука самостійного добування знань учнями.

До діяльнісного підходу у Василя Олександровича віднесена й самостійна навчальна робота. Вона може бути індивідуальною і колективною діяльністю. У першій розмові з директором було з'ясовано необхідність створення фотогуртка. І він був створений через 4 дні мого перебування у школі, не розмови та побажання, а ділова конкретна розмова і дії. А через місяць близько 30 батьків завітали до мене з проханням дати консультацію,

який фотоапарат необхідно придбати дитині. А далі – фотогазета, фотоконкурси, змагання і визнання. Через три місяці до гуртка поступили замовлення від керівництва району, а потім і області на фотопродукцію. І не випадково у газеті Офупрїївської райдержадміністрації та Олександрійських газетах фотокореспондентами офіційно працювали випускники школи і фотогуртка. Я навіть не підозрював, що таке могло бути, а Василь Олександрович говорив, що таке буде. Ви лише впевнено вірьте у це. Таке бачення могло бути лише у вченого, який будував всю діяльність школи, в тому числі і фотогуртка на науковій основі, коли особистісно-діяльнісний підхід мав обґрунтовану основу. Тут на перший план виступає положення В.О. Сухомлинського, що складає концептуальну основу особистісно-орієнтованого підходу про необхідність самостійного добування знань учнями. Цей принцип навчання нині має назву проблемного.

Висновки. Таким чином, аналіз творчості В.О. Сухомлинського свідчить про висунення

ним фундаментальних принципів та підходів при формуванні теорії навчання і виховання, зокрема, системного та діяльнісного підходів, на які ми звернули увагу. Визначені у п'ятитомнику педагогічні закономірності повинні стати предметом дослідження і лягти в основу класичної педагогіки В.О. Сухомлинського та окреслити **перспективи подальших розвідок** **напряму.**

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончаренко С. Гуманізація і гуманітаризація освіти. / С. Гончаренко, Ю. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 2. – С. 2-6.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В.О. Сухомлинський. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 59-410.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В.О. Сухомлинський. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 164-309.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В.О. Сухомлинський. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 136.